

Balogh András

***Történelmi észrevétel a globalizáció és a nemzet viszonyáról
szóló polémiáról***

Van valami kiábrándító, sőt visszataszító abban, ha akár egy modern korral foglalkozó történész az éppen divatos napi politikai témákhoz igazítja kutatásait és írásait. Ennél szánalmasabb csak az, ha valaki olyan témával foglalkozik, aminek semmi köze sincs a ma valóságához és a kortársakat foglalkoztató gondolatokat és vitákat negligálja.

Úgy véljük, léteznek olyan kétséget kizáróan aktuális problémák, amelyek igénylik a történész tapasztalatait, látásmódját és következtetéseit. Ilyen a heves indulatokat kiváltó és unalomig tárgyalt globalizációs folyamat és annak a jelenkori nemzetekhez való viszonya. A hagyományos felfogású nemzeti történelemnek hagyományos szemléletű művelői éppúgy, mint a történelmi érdeklődésű közvélemény, kifejezetten utálják a globalizációt, el sem ismerik annak létét, vagy ha igen, akkor a nemzet ellenségének és sírásójának tartják. Másfelől a globalizációt sokan hajlamosak valamiféle új megváltónak tekinteni és módfelett örülnek, hogy a globalizáció, vélekedésük szerint véget vet a nemzet anakronisztikus korának, amely csak gyűlölködést és szenvedést hozott.

Az alábbiakban néhány gondolatot kívánunk megfogalmazni a globalizáció és a nemzet viszonyáról.

*

Az elmúlt évtizedben a társadalomról, a gazdaságról, a politikáról és a nemzetközi kapcsolatokról az előzőekhez képest egészen új nézetek váltak uralkodóvá. Szinte minden politikai és intellektuális ellenállást legyűrő erővel hódított tért a liberális piacgazdaság és a magántulajdon mindenhatósága, a pluralista demokrácia és az emberi jogok abszolút értékeinek ideái. Ezek az ideák nem újak, de elfogadottságuk drámai gyorsasággal növekedett meg. Közép-Európa országai néhány év alatt működőképes

piacgazdasággá és parlamenti demokráciákká fejlődtek, hasonlóak a trendek egész Kelet-Európában, Latin-Amerikában, valamint a gazdasági csodát egyre inkább politikai demokráciával párosító ázsiai kistigriseknél. A világ legnépesebb országában, Kínában a kiemelkedően magas gazdasági növekedési ütem összefügg a magánkezdeményezés és a magántulajdon mind nagyobb elismerésével és a gazdasági korlátok lebontásával.

Ez az egy irányba mutató globális folyamat azonban korántsem olyan idillien zavartalan, ahogyan ezt Fukuyama néhány évvel ezelőtt feltételezte, és ahogyan ezt akkoriban a politikai megfigyelők általában elfogadták. A harmadik évezred legelején már azt látjuk, hogy a globalizáció, amely terméke és egyben motorja a szabad piacnak és a demokratikus társadalomnak, a vártnál sokkal lassabban és ellentmondásosabban halad előre, ellenfelei egyre többen vannak és egyre hangosabbak. Ezt a globalizáció elkötelezett hívei és esküdt ellenségei egyaránt érzékelik. A kérdés az, milyen erők állnak szemben a globalizációval?

A legáltalánosabban elterjedt felfogás szerint a kommunista rendszerek összeomlása után a nemzeti érdekek és eszmék, kiváltképpen a nacionalizmus jelenti a legnagyobb kihívást a globalizáció előrehaladásával szemben. Másik oldalról a nemzeti érdekek és identitások védelmezői a globalizációban látják a fő veszélyt, amely szerintük felszámolja a nemzetállami kereteket, az e keretek között kialakult demokratikus döntéshozatali mechanizmusokat és intézményeket, kiszolgáltatott helyzetbe hozza a gyengébb közösségeket, megsemmisítheti a hagyományos emberi értékeket, a kulturális, nyelvi sokszínűséget.

Kialakult tehát egy olyan szemlélet, amely élesen szembeállítja a globalizációt és a nemzetet, a két kategóriát egymás ellenségének tekinti. Értelmes vitát folytatnak-e a szembenálló tábor képviselői? Meggyőződésünk szerint nem. *Tételünk ugyanis az, hogy a globalizáció és a nemzet nem szembenálló fogalmak, fejlődésük régtől fogva összefonódott, és minden valószínűség szerint így lesz ez nagyon hosszú időn keresztül.* A globalizáció nem

a nemzeti után következő, azt tagadó fejlődési fok, inkább úgy fogalmazhatunk, hogy a nemzet is sok tekintetben a globalizáció terméke. Mind a nemzetet, mind a globalizációt sok kihívás éri, gyakran egymással is konfliktusba kerülnek, de a mi korszakunk fő jellemzője nem a kettő kibékíthetetlen ellentéte.

Figyelemre méltó, hogy a szembenálló nézetek képviselőinek jelentős része egyetért azzal a gondolatmenettel, (függetlenül attól, hogy tetszik nekik, vagy sem) amely szerint a nemzetek és államaik Európa legfejlettebb részein a 16. századtól kezdtek megjelenni, a nemzetállamok a 19. 20. században váltak általánossá előbb Európa középső, majd keleti, ezt követően az Európán kívüli világban is, de a glóbuszt a második világháború után már a nemzeti elvet elutasító szuperhatalmak irányították, a Szovjetunió bukása után pedig az integrációk és a velük szervesen összefüggő globalizáció kora következett el. Tehát a globalizáció nemcsak tagadása, hanem következménye és utódja is a nemzeti elv elsődlegességét elismerő történelmi korszaknak. Igaz-e ez a séma?

Felfogásunk szerint nem. A konkrét elemzések ugyanis nem igazolják sem a nemzet és a globalizáció merev szembeállítását, sem pedig azt, hogy a globalizáció egyszerűen a nemzetállami fejlődést követő fok. *Egyrészt a globalizáció számos fontos sajátossága jóval megelőzte a modern nemzetek megszületését, vagy velük egyidőben jelent meg, másrészt a nemzeti eszmék, intézmények és törekvések sok tekintetben a korai globalizációra adott válaszként jelentek meg és erősödtek meg.* Ekképpen, feltételezésük szerint, a jelen értelmezésében és a jövő tervezésében egyaránt indokolt annak lehetőségével számolni, hogy a nemzeti tényező hosszú időn keresztül nemcsak fennmarad, hanem jelentős is lesz, és minden valószínűség szerint, a nemzeti és globális eszmék, intézmények és törekvések egymást áthatva, egymással időnként konfliktusban fognak érvényesülni. (Minden idevágó elemzést nagymértékben nehezít, hogy számos globalizációsnak nevezett jelenség, és irányzat a valóságban nem nemzetek-feletti jelenség, hanem egy vagy több különlegesen erős nemzet saját nemzeti érdekeinek megnyilvánulása.)

Tézisünk egyik igazolását a korai globalizációról szóló fejtegetések jelentik. Ha ugyanis a globalizáció lényeges elemei korábban, azaz a nemzet és a nacionalizmus megjelenése előtt is léteztek, akkor nem lehet igaz, hogy a globalizáció a nemzet utáni fejlődési szakasz.

A manapság forgalomban lévő és leginkább elterjedt felfogás szerint a globalizáció az elmúlt évtizedek terméke, különösen a bipoláris rendszer felbomlása utáni időszakban vált egyértelművé és visszafordíthatatlanná, vagyis a globalizáció teljesen új minőséget jelent az emberiség történetében. Nem kételkedhetünk abban, hogy az utóbbi években számos olyan jelenség erősödött meg, vagy jelentkezett újonnan, amely ténylegesen példa nélküli.¹ Ugyanakkor szükségesnek tartjuk felhívni a figyelmet arra, hogy a globalizáció számos jellegzetesnek tartott folyamata és területe sokkal régebben megjelent, sőt dominánssá vált a világ különböző részein, mint a 20. század második fele vagy vége. A gazdaságtörténeti gondolkodás nálunk is jól ismert és mindmáig különleges hatású művelője, Immanuel Wallerstein szakmai körökben jól ismert, tehát részletes bemutatásra nem szoruló átfogó elemzése szerint a 15. század végétől a 16. század elejétől kezdve már indokolt világgazdaságról, modern világszisztemről beszélni.²

Wallerstein egy napjainkban írt tanulmányában joggal élcelődik azoknak az érvein, akik a globalizációt az elmúlt évek vadozatú jelenségének tekintik. Véleményét a következőkben fogalmazza meg: „Az 1990-es éveket elárasztja a globalizációról szóló

---

¹ Ezeknek a „példanélküli” új jelenségeknek a megragadása nem könnyű. Szerzőnként lényegesen eltérő felfogások léteznek, amelyek közül Helmut Schmidtet idézzük, bár egyáltalán nem tartjuk mélynek vagy meggyőzőnek: 1.) Népeség növekedés, 2.) a világgazdaságban résztvevő országok megkésztetése, 3.) a technikai haladás felgyorsulása és széles körű elterjedése, 4.) a kereskedelem sosem látott mérvű liberalizálódása, 5.) az életszínvonal kiegyenlítődé-
sének tendenciája az új résztvevők javára, 6.) a hatalmak közötti erőviszonyok „új konstellációja”, 7.) európai munkanélküliség. SCHMIDT, Helmut: *Globalizáció*, Európa, Budapest 1999. 39.

² WALLERSTEIN, Immanuel: *A modern világgazdasági rendszer kialakulása (A tőkés mezőgazdaság és az európai világgazdasági eredete a 16. században)* Gondolat, Budapest 1983. 27.

elmélkedés. Úgyszólván mindenki azt mondja nekünk, hogy a globalizáció korszakában élünk, és pedig most először. Azt mondják nekünk, hogy a globalizálódás mindent megváltoztatott: az államok szuverenitása lehanyaglott, a piac törvényeinek való ellenállási képességünk eltűnt; kulturális autonómiára való lehetőségünk lényegében megszűnt; minden azonosságtudatunk állandósága erősen megkérdőjeleződött. A feltételezett globalizáció állapotát egyesek ünneplik, mások gyászolnak miatta. Ez az elmélkedés tulajdonképpen a most zajló valódi folyamatok óriási félreértéséből adódik – olyan megtévesztés ez, amelyet befolyásos csoportok erőltetnek ránk, sőt – ami még rosszabb – mi magunk erőltettünk magunkra, gyakran kétségbeesetten. Olyan elmélkedés, amely ahhoz vezet, hogy figyelmen kívül hagyjuk az előttünk álló valóságos kérdéseket és félreértsük azt a történelmi valóságot, amelynek kellős közepén vagyunk. Ez utóbbi azonban nem egy már kialakult, átlátható szabályokkal rendelkező, új keletű globalizált világ átformálódása. Inkább egy átmenet korszakát éljük, egy olyan korszakot, amely nemcsak az elmaradott országok számára átmenet, hogy lépést tartsanak a globalizálódás szellemével, hanem olyan átmenet, amelyben az egész kapitalista világrendszer valami mássá fog átalakulni. A jövő, amely távolról sem kikerülhetetlen és alternatíva nélküli, ebben az átmenetben fog eldőlni, amelynek kimenetele nagyon is bizonytalan.” Majd ezt a felvezetést követően Wallerstein összefoglalja azokat a gondolatait, amelyeket eddigi nagy műveiben, mint amit a modern világgazdasági rendszer kialakulásáról írt és a témában a legelismertebb alaplanként számít, a következő félreérthetetlen szavakkal: „valójában azok a folyamatok, amelyeket manapság globalizáción értünk egyáltalán nem újak. Mintegy 500 éve léteznek, ma választás előtt állunk, de nem abban az értelemben, hogy alávessük-e magunkat ezeknek a folyamatoknak, hanem hogy mit tegyünk e folyamatok felbomlása közben, amikor mállanak-porladnak. A legtöbb értekezést olvasva azt gondolhatnánk, hogy a globalizáció csak az 1990-es években jelent meg – talán a Szovjetunió összeomlása után vagy néhány évvel korábban. Az 1990-es évek azonban nem jelentenek lényeges kor-

szakhatárt, ha a most zajló folyamatokat kívánjuk elemezni. A jelenlegi történések vizsgálata sokkal gyümölcsözőbb, ha két másik időkeretet veszünk figyelembe: az 1945-től a mai napig tartót és azt, amely kb. 1450-től tart mostanáig.”³

Úgy gondoljuk, hogy érdemes még tovább menni, azaz még korábbi századokba, mint amelyeket Wallerstein vizsgált azért, hogy a felfedezések előtti sajátos globalizmus létét is igazoljuk pusztán abból a megfontolásból, hogy bizonyítsuk, indokolt nagyobb körültekintéssel ezt a szerteágazó fogalmat kezelni. Ha elfogadjuk a globalizációt illetően azt a meghatározást, hogy elsősorban olyan folyamatoknak az összessége, amelyek során a világ egyik részén kibontakozó tevékenységek és ugyanitt jelentkező eszmék lényegi konzekvenciákkal bírnak a világ más részére, valamint e meghatározás részének tekintjük azt, hogy a globalizáció mindenekelőtt nagyon szembetűnő áramlásokat jelent, mégpedig az anyagi javak és szolgáltatások, az emberek, az eszmék, az információk, a pénz, az intézmények, és a viselkedésmódok területén,⁴ akkor szembetűnik az, hogy sok tekintetben nagyon is régi jelenséggel van dolgunk.

A Mediterráneum egységét megteremtő Római Birodalom a korai globalizációnak a történészek által elégségesen feltárt térsége. Az ókori Róma a különböző gazdasági, politikai és kulturális egységeket tartósan összekapcsolta, egységes közigazgatást, gyors kommunikációt, szervesülő gazdasági, kereskedelmi rendszert teremtett, a hivatali és köznapi érintkezésben a latin nyelvet vezette be, az emberek és eszmék meglehetősen szabad mozgását is lehetővé téve. Az ókori Rómát illetően tehát viszonylag könnyű dolgunk lenne a korai globalizációról beszélni.

Hogy a globalizáció fontos elemei mennyire szerves részét képezik az emberiség történelmének, arra olyan korból is kívá-

---

³ WALLERSTEIN Immanuel: *Globalizáció vagy az átmenet korszaka? A világrendszer alakulásának hosszú távú szemlélete*, IN: *Eszmélet* 43. szám 17-18.

⁴ SIMAI Mihály: *A rendszerváltás, az állam és a globális változások*. IN: *Globalizáció és nemzeti érdek*, MTA Budapest 1997. 75.

nunk példákat hozni, amely a leginkább a befelé fordulás, az elszigeteltség, az önelszigetelés és sok tekintetben a hanyatlás korszaka. Ez az európai középkor. Henri Pirenne, Európa középkori történetének egyik legismertebb művelője szerint a 7. századtól, az iszlám színrelépésétől kezdve, a Római Birodalom által megteremtett, a Mediterráneumra támaszkodó egység megszűnt, és „a Földközi-tenger ahelyett, hogy ez az évezredes kapocs maradna, amely mindeddig összekötötte a Keletet és a Nyugatot, korláttá válik.”⁵ Ezt követően a Karolingok uralma alatt a kereskedelem visszaszorult, alkalmivá lett, a gazdaság visszafejlődött, a társadalom, jobban mint valaha, mezőgazdaságivá vált. Később, a koraközépkor folyamán csak egyes régiók emelkedtek fel, egyébként nagyfokú széttagozottság jellemezte Európát. Ezért tartjuk témánk és felfogásunk szempontjából figyelemre méltónak, hogy utaljunk arra: *még a legstagnálóbb, legfragmentáltabb Európa is mutatja számos jelét annak, amit a globalizáció felfedezői olyannyira meghökkenően újnak és előzmény nélkülinek állítanak be.*

A fölöttébb széttagozott középkori Európában is igen erősen és mai szemmel nézve elképesztően rövid időtartamon, többnyire néhány éven vagy évtizeden belül jelentkeznek a modern globalizációra emlékeztető folyamatok, jelesül az említett „áramlások”. Az akkoriban igen lassan fejlődő földrészen is az „áramlások” nemcsak megdöbbentően gyorsak voltak, hanem sok tekintetben olyan eredményeket produkáltak, amelyeket ma teljesen a globalizációhoz kötünk. A „sötét és stagnáló” feudális Európában számtalan olyan eredmény született az érintkezések révén, amelyekről manapság szilárd meggyőződésünk, hogy csak az Európai Unió következetes fejlődése fogja produkálni.

A modern globalizáció fundamentumának számít, ahogyan ezt minden fontos nemzetközi dokumentumban, mint az Atlanti Chartában egyértelműen megfogalmazzák, az eszmék, az áruk, és az emberek szabad áramlása, illetve mozgása. Ehhez természetesen, a hasonló elvek alapján működő intézmények kialakítása és

---

⁵ PIRENNE, Henri: *A középkori gazdaság és társadalom története*, Gondolat, Budapest 1983. 40-41.

hasznos jogrendszer is szükséges. Érdekes egy pillantást vetni arra, hogy mindezek a követelmények, amelyek ennyire egyértelműen modernnek tűnnek és mind a mai napig nem valósultak meg teljesen, hogyan érvényesültek az európai középkorban? Magától értetődően ez a középkori sajátos történelmi globalizmus nem teljesen azonos a modernnel, hiszen a glóbusznak csak egy részén alakult ki az érintkezéseknek az a nemzetek feletti rendszere, amely ma az egész világra jellemző, és a modern globalizáció sok, ma meghatározóan fontos eleme, mint az elektronika, a biotechnika, a kereskedelmi, pénzügyi rendszer megannyi új vívmánya nem létezett. Ugyancsak lényegi különbség hogy a jelenkori globalizáció közvetlenül hat a társadalmak egészére, míg a középkorban nagy társadalmi csoportok csak érintőlegesen és nagy késéssel kapcsolódtak be a világfolyamatokba. Ezzel együtt figyelemre méltó, hogy milyen mély, később elfeledett gyökerei vannak a globalizmus számos megjelenési formájának.

Az alábbiakban kísérletet teszünk arra, hogy néhány kiválasztott területen bizonyítsuk: az európai történelemnek még a globalizáció tagadásának tűnő évszázadában is jelen voltak, kezdeti vagy torz formában, azon folyamatok és jelenségek, amelyeket a globalizáció sajátosságainak szoktunk tekinteni:

1. *A közös értékek, amelyek olyan újnak tűnnek az atlanti világban és az Európai Unióban.* Ami az eszmék terjedését, meggyökerezését illeti, a legfeltűnőbb jelenség a kereszténység rendkívül gyors terjedése még a „zavaros” 10-11. században is. Másfél generáción belül lengyelek, csehek, magyarok, oroszok, és sokan mások, vagyis a mai Közép-és Kelet-Európa népességének számottevő hányada felvette a kereszténységet, igen gyorsan kiépítette intézményeit, évszázados hatású stabil egyházi szervezeteket hozott létre. A lényegében egyidőben megjelenő közép- és kelet-európai keresztény államok néhány évtized alatt jöttek létre, megszilárdultak és máig jelen vannak Európa politikai térképén.

2. *A rendkívüli erőfeszítéseket igénylő jogharmonizáció.* Feltűnő az egész feudális Európában a római jogon alapuló jogi gondolkodás egységesülése és közös irányba mutató fejlődése.

Érdemes megfigyelni, hogy a nyugati kereszténység által meghatározott területeken a jog- és államfelfogás hasonlóságai éppen olyan szembeszökőek, mint a 20. század végén az Európai Unió jogharmonizációs törekvéseinek eredményeképpen.

3. *A mindenütt használható közös fizetőeszköz, amelyet ma még az EU tagállamok egy része sem tud bevezetni.* A középkorban a kereskedelmet, ezen belül a távolsági kereskedelmet, igen nagymértékben meggátolta volna a fizetőeszközök különbözősége. Igaz ugyan, hogy főleg az un. feudális anarchia időszakában, nemcsak az egyes országok, hanem minden önállósult területi egység uralkodója saját pénzt veretett, ám a nemesfém fizetőeszközök, függetlenül azok származási helyétől, lehetővé tették a távolsági kereskedelem zavartalan lebonyolítását.

4. *Az emberek szabad, útlevél és vízum nélküli mozgása, amely az Unió egyik legkézzelfoghatóbb eredménye.* A modern globalizmus legnagyobb vívmányaként szokták emlegetni az emberek szabad mozgását, azzal a megjegyzéssel, hogy a nagyon eltérő gazdasági és kulturális körülmények között élő embercsoportok szabad migrációja hosszú időn keresztül inkább elvi követelmény marad. Nos, a középkori Európa több évszázadának migrációs folyamatai lényegesen intenzívebbek voltak, mint a 20. század végiek. Míg a 20. század végének liberális demokratái elsősorban azon törik a fejüket, hogy a szegényebb kontinensek vagy a kelet-európaiak tömegeit hogyan tudják feltartóztatni, a 10-16. században feltűnően jelentős mozgások zajlottak, ezen belül figyelemre méltó a német nyelvű területek lakosságának keleti kitelepedése (Pl. a tatárjárás után Magyarországra jelentős szász népesség költözött). A hatalmas népmozgások a felfedezések után még inkább megerősödtek, ekkor kezdődött meg Amerika betelepítése, az oroszoknak a Volgáig majd a Volgán túli kirajzása és más hatalmas méretű migrációk. A török terjeszkedést követően csoportosan és egyénenként több százezer szerb, görög és örmény telepedett le Magyarországon. A migráció korlátaival kapcsolatban sokan említést tesznek arról, hogy a legnagyobb gondot a mai Európában az Európán kívüli népesség beáramlása jelentheti. Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a 16. századi Lisz-

szabon lakosságának kb. 10 százaléka volt színes bőrű, vagyis kb. akkora arányban éltek afrikaiak a portugál fővárosban, mint manapság.

5. *A kommunikáció nyelvi akadályainak lebontása.* A globalizáció rendkívüli vívmányaként szokták emlegetni az érintkezést biztosító lingua franca elterjedését, utalva arra, hogy az angol nyelv soha nem látott pozíciókat szerez. Való igaz, hogy a modern tudománynak, a zenének, a légi közlekedésnek, a számítógépeknek a nyelve az angol lett és ez példátlanul új jelenségnek tűnik. Szükségesnek tartjuk azonban megjegyezni azt, hogy az európai atomizáltság közepette a nyugati kereszténység által dominált hatalmas területen az Atlanti Óceántól a Kárpátokig mindenki, aki számára a politikai, tudományos, jogi és kulturális érintkezés szükséges volt, valamilyen szintű latin ismerettel rendelkezett. Sokkal kevesebb gondot jelentett az akkori művelt csoportoknak az érintkezés, mint akár a 20. század első felében. A törvényeket latinul fogalmazták, a katolikus szertartások latin nyelvéek voltak, a követek az idegen udvarban latin nyelvű üzenetet adtak át.

6. *Az oktatás és a tudomány nemzetköziesedése.* Az oktatás és tudomány jelenleg a legkényesebb területnek számít mindenfajta integrációs és globalizációs politika számára. Különösképpen az oktatás területén minden nemzet igyekszik a saját különleges hagyományait fenntartani és különös súlyt fektet arra, hogy a saját nemzeti nyelvű oktatást a globalizáció korában továbbra is politikája megszentelt részének tartsa. Ezzel kapcsolatban szinte közhelynek tűnik annak megemlítése, hogy a 10. századtól kezdődően Európában az oktatás és a tudomány univerzálisnak számított, Európa nagy intellektuális központjai, mint a Sorbonne, a bolonjai vagy a krakkói egyetemek, magától értetődően nagyon hasonló tudományos problémákkal foglalkoztak, hallgatóik egész Európából verbuválódtak, és természetesen, az egyetemek elfogadott nyelve egységesen a latin volt.

7. *A kultúra nemzeti jellege.* A kultúra az a terület, ahol a globalizáció káros hatásait a legtöbb kritikus erőteljesen fel szokta vetni. Ez az a terület, ahol az EU-integrációval foglalkozó legje-

lentősebb kutatók és politikusok arra figyelmeztetnek, hogy éppenséggel a kultúrák különböző természete az, amely meg is akadályozhatja a globalizáció folyamatát.⁶ Nem véletlen, hogy az egész Hungtinton-i gondolatmenet a kulturális-civilizációs különbözőségekre helyezi a hangsúlyt. E tekintetben szintén említésre méltó az, hogy a középkor említett századaiban Európában lényegében hasonló természetű magas kultúra létezett. A nyugati keresztény Európa ugyanazokat az építészeti és zenei stílusokat ismerte, feltűnően gyorsan terjedtek olyan irányzatok, mint a gótika, a romantika vagy a reneszánsz. Esetenként egy-két évtized alatt Európa legtávolabbi pontjain ugyanolyan stílusú alkotások születtek. Ellenvetésként felvethető, hogy mindez csak a magas-kultúrára vonatkozik, amihez az egymástól területileg és nyelvi-
leg elkülönült és egymással gyakorlatilag soha nem érintkező paraszti tömegeknek nem sok közük volt.

* * *

A középkori, általunk korai globalizációnak nevezett periódust követi a már az egész Földre kiterjedő, Wallerstein által meggyőzően bemutatott globalizmus. Ez a fajta 16. századi globalizmus egybeesik a legfejlettebb nyugat-európai területek modern értelemben vett nemzeteinek születésével.

A ma ismert nemzetek és ideológiájuk, a nacionalizmus azonban csak a 19. században vált meghatározóvá, vagyis akkor, amikor Nyugat-Európában, később attól Keletre a piac szabadságára és a magántulajdonra épülő globalizáció igen fontos, a modern globalizációhoz erősen hasonlító elemei uralkodó helyzetbe kerültek. Egyet lehet érteni Andor Lászlóval, amikor azt hangsúlyozza, hogy a globálizáció lényege a pénz és tőkepiacok nemzetközivé válása, és ezt a jelenséget a 19. század derekán már a legélesebb szemű megfigyelők pontosan leírták.⁷

---

⁶ Igen jó áttekintést és sok új érvet ad ROSTOVÁNYI Zsolt: *Globalizáció avagy a civilizációk és kultúrák harcai*, Külpolitika, V. évf. 1-2. sz.

⁷ ANDOR László: *A globalizáció és a kelet-közép-európai átalakulás*, IN: *Globalizáció - átalakulás, vállalati környezet*, Budapest Általános Vállalkozási Főiskola, Tudományos Közlemények, 2000 március. 53.

Nem kerülheti el a figyelmet, hogy a 20. század durva, nemzeti kizárólagosságot, faji felsőbbrendűséget, nemzeti alapon történő állami, gazdasági, kulturális elkülönültséget hirdető sovinszta nacionalizmusa nemcsak időrendben követi a 19. századi globalizmust, hanem sok tekintetben annak reakciója is volt.

A nemzeti elv az első világháborút követően már nem nagy egységek létrehozására, birodalmak építésére szolgált, sokkal inkább a nagyobb egységeknek, sőt általában az integrációs, globalizációs tendenciáknak a megfordítására irányult. Ez jól érzékelhető az első világháború után a nagy európai birodalmak bukásában. Ekkor tűntek el szinte egy csapásra a német, az osztrák-magyar, az orosz és az oszmán monarchiák, ami új, kisebb politikai egységek létrehozását eredményezte. Ez a folyamat a második világháború után még tovább tartott. Elérkezett az idő a gyarmatbirodalmak felszámolására is, helyükön néhány évtizeden belül közel száz, részben semmiféle történelmi előzménnyel nem rendelkező államalakulat jött létre. Ezek a folyamatok a világgazdasági-világpolitikai egységesülés ellen is hatottak.

A globalizáció és a nemzet kapcsolatáról szóló vitában előkelő helyet kapott az a megállapítás, amely szerint a *nem-állami tényezőknek ez az erőteljes megjelenése alapvetően új az előző időszakokhoz képest*. Az állami döntésekre érezhetően óriási hatást gyakorolnak, befolyásuk esetenként meghatározó. Szükséges ehelyütt azt is megjegyezni, hogy a globalizáció a partikuláris identitásokat általában megerősíti, ezeknek a partikuláris identitásoknak időnként kifejezetten globalizáció-ellenes tartalmuk van, ugyanakkor vitathatatlan, hogy egész létük, mozgásterük a globalizáció által meghatározott. Következtetéseinknek szerves részét képezi az is, hogy *a nem-állami szereplők növekvő, időnként meghatározó befolyása ellenére megállapítsuk: egyelőre szó sincs az államok, ezen belül a nemzetállamok eltűnéséről. Akármelyik nemzetközi intézményt vizsgáljuk is meg, feltűnő, hogy döntéseikben mindmáig az államoknak van jelentős, esetenként meghatározó szerepe* (Ezek súlyuknak megfelelően különböző befolyást tudnak gyakorolni). Nagyon jól kifejezi ezt az Egyesült Nemzetek Szervezetének működése és felépítése. Még az Európai

Unióval kapcsolatban is szembetűnő, hogy a mindmáig a nemzeti érdekek szempontjából „létfontosságúnak” tekintett döntéseket a tagállamok kormányainak szintjén hozzák. Ami a biztonságpolitikát, az új, globalizált világnak ezt a létfontosságú területét illeti, egyelőre nem jöttek létre nemzetek fölötti intézmények. A biztonságpolitika, a külpolitikához hasonlóan, a nemzeti szuverenitás fontos területe maradt. (A NATO-t időnként (különösen a közép-európaiak, ezen belül a magyarok) az EU-hoz hasonló szervezetekhez hasonlítják. Szükséges azonban megjegyezni, hogy míg az Európai Unió bizonyos tevékenységeiben és céljaiban vitathatatlanul szupranacionális, a NATO alapokmánya a nemzetek feletti-ség elvét nem tartalmazza.

A nemzetközi kapcsolatok elméletei, amelyek a második világháború után indultak virágzásnak, középpontba helyezték e kérdés vizsgálatát. A ma ismét befolyásosabbnak tűnő realista-neorealista iskolák továbbra is az államot tekintik a nemzetközi politika fő szereplőinek. A kérdéssel foglalkozó magyar kutatók többsége hasonlóképpen gondolkodik. A témáról átfogó monográfiát írt Galló Béla egyértelműen fogalmaz: „...nem rejtem véka alá, hogy a nemzetállamok versus nem állami szereplők vitájában – korántsem értékvalasztásból, hanem a tényekből és kutatói tapasztalatokból kiindulva – ahhoz a szemléleti álláspont-hoz állok közelebb, amely változatlanul az előbbieket érzi főszereplőnek. Az utóbbiak növekvő jelentősége is vitathatatlan persze, de ennek a trendnek olyan mértékű túlfeszítése, amely már főszereplő cserét állít, igencsak pontatlan. Úgy gondolom, pontosabb, ha a nemzetállamok főszereplői mivoltának elfogadása mellett értekezünk a nem állami szereplők impozáns súlyáról a nemzetközi viszonyokban...”⁸

Palánkai Tibor szerint „a liberalizált globális világgazdaság nem jelenti az állami szerep leépülését, ellenkezőleg, bizonyos területeken éppenséggel felértékelődik, csak ez más struktúrákban, más intézményi keretekben és más mechanizmusokkal valósul meg. ...bizonyos összefüggésben magának a nemzetállam-

---

⁸ GALLÓ Béla: *A túlélés tudománya*, Helikon, Budapest 2000. 11.

nak a szerepe is felértékelődik. A globális világgazdaságban ugyanis ma a nemzeti állam gyakorlatilag az egyetlen olyan intézmény, amely képes a nemzeti érdek hatékony képviselésére és érvényesítésére.”⁹

Palánkai figyelemre méltó megállapításokat tesz az uniós államok gazdasági funkcióinak változásairól. Miközben rávilágít arra, hogy az EURO bevezetésével a nemzetgazdasági identitást képviselő legfontosabb tényező (egyben szimbólum) eltűnik, ez nem jelenti automatikusan a nemzetállam megszűnését. Arra a következtetésre jut, hogy „...a nemzeti állam csak a gazdaság szabályozó funkcióinak egy részét adja le, miközben számos közszolgáltató funkciót gyakorolhat a nemzeti oktatás és kultúra, a közegészségügy, vagy a környezetvédelem területén. Megtarthatja döntő szerepét a nemzeti jövedelmek újraelosztásában. Ma az Európai Unió közös költségvetése a GDP 1,27 százalékával rendelkezik, miközben a nemzeti központi költségvetések 35-40 százalékát osztják el újra.”¹⁰

Hasonló álláspontot foglal el Bíró Gáspár is, legalábbis erre utal, hogy egyetértőleg idézi Paul Kennedy-t, aki a tárgykörre vonatkozóan arra a következtetésre jut, hogy „bármennyire is kikezdték az állam autonómiáját és funkcióit, a nemzetek feletti trendek olyan megfelelő helyettesítése, amely a globális változásokra egységként válaszolna, egyelőre nem mutatkozik. Létfontosságú marad az, ahogyan egy ország politikai vezetői felkészítik népüket a 21. századra annak ellenére, hogy a hagyományos állami eszközök gyengülnek.”¹¹

A globalizáció és nemzet viszonyáról folyó vitákban, úgy tűnik, az egyik legkényesebb és leglényegesebb kérdés a nemzetek

---

⁹ PALÁNKAI Tibor: *Magyarország európai integrációja. Globalizáció és nemzeti állam, integráció és nemzeti érdek*, IN: *Globalizáció és nemzeti érdek*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1997. 83.

¹⁰ PALÁNKAI: Id.m. 85.

¹¹ KENNEDY, Paul: *Preparing for the Twenty-first Century*, p.134 Idézi: BÍRÓ Gáspár: *A nemzetállam válsága?* IN: *Globalizáció és nemzeti érdek* Id.m. 109.

közötti kiegyenlítődés a gazdasági teljesítmények, az intézményrendszer és a fejlődési lehetőségek tekintetében.

Sajnálattal kell megállapítani, hogy a 16-18. századtól kezdve létrejövő, s egyre jobban globalizálódó világ gazdaság és világereszkedelem egyáltalában nem vezetett kiegyenlítődésre. A fejlett világ egyszerűen használta az alávetettek emberi és természeti erőforrásait. Az afrikai rabszolgák, a mexikói és perui nemesfémek bányászai és tulajdonosai, a bengáli ültetvények művelői elválaszthatatlanul összefonódtak az európai modernizációval, anélkül azonban, hogy ennek a legcsekélyebb mértékben haszonélvezői lettek volna. A nem-európaiak az ezredfordulóhoz a Nyugattól való érzelmi-intellektuális elidegenedés évszázadai után érkeztek. A világ legnépesebb országa, Kína úgy került kapcsolatba az európai szabad kereskedelemmel, hogy a liberális gazdaság szereplői Kínát az egyik legpusztítóbb termékkel, az ópiummal, a kereskedelem szabadsága nevében „*megnyitották*”. (Amikor a nyitásnak akadályai támadtak, megkezdődtek azok a háborúk, amelyeket a történelem ópiumháborúk néven ismer.) Ezen előzmények nélkül a mai szituáció teljes egészében érthetetlen, hiszen az, ami ma kialakult a világ gazdaságban és természetesen az egyes nemzetek tudatában, az az elmúlt évszázadok terméke is. Az igazi kérdés az, hogy a jelenlegi globalizáció a világ országai és népei többsége számára jelent-e minőségileg újat a számukra rosszemlékű westernizációhoz képest? A kínaiak, indiaiak, arabok és afrikaiak számára a nyugati eredetű egyetemes értékeknek, intézményeknek, elveknek a megjelenése egyszerűen gyanús. Ezt a gyanakvást és fenntartást nem lehet negligálni. Kuala Lumpurban vagy Rabatban azon töprengenek, vajon a nyugati világ előttük is kétségtelenül sikeres értékei és intézményei tényleg univerzálisak-e vagy pedig a saját múltjuktól és civilizációjuktól eltérő jellegű jelenség? Nem arra szolgál-e, hogy másodrendű pozícióikat állandósítsa?

Nem feledkezhethetünk el azonban arról, hogy a világ országainak többségében nemcsak a rossz történelmi emlékek váltanak ki kétkedést, nemcsak az európaiktól eltérő civilizációs hagyományok ösztönöznek gyanakvásra a nyugati értékrendszerbe és forma-

nyelvbe ágyazott globalizációval szemben, hanem az, hogy eddig a globalizáció folyamata a gazdasági különbségeket Észak és Dél, Nyugat és Kelet-Európa között általában nem tüntette el.

Csökkenti-e az egyes társadalmak közötti szakadékot a globalizáció? A folyamattal általában egyetértő, sőt vele szimpatizáló politikai és értelmiségi körök is meglehetősen negatív választ adnak erre a kérdésre. A fejlett társadalmak nagyon különböző politikai erői, csakúgy, mint a nemzetközi szervezetek vezetői, (beleértve az ENSZ főtitkárát) és különösen a magukat függő helyzetben érző elmaradott országok szinte minden politikai irányzatához tartozók hangsúlyozzák, hogy a globalizáció előrehaladásával éppen a társadalmak és az országok gyengébb csoportjainak lehetőségei az előzőekhez képest is csökkentek. Valóban, a statisztikai adatok szerint még a leggazdagabb országok szegényeinek helyzete is romlott és távolságuk a jómódú középosztályokétól növekedett. Nemzetközi területen hasonló adatokkal könnyen lehet szolgálni: a világ legszegényebb országai változatlanul reménytelen helyzetben vannak, legyenek ezek a Szaharától délre eső országok, dél-ázsiaiak, vagy közép-amerikaiak. Tény, hogy a fejlődőnek nevezett országok jelentős részének felzárkózási folyamata nem indult el.

Simai Mihálynak a Világbank adataira támaszkodó számításai a szakadék növekedését jelzik a leggazdagabb és legszegényebb országok között. 1960-ban a gazdagnak minősített országok 20 százaléka a világ összjövedelmének 70 százalékaival rendelkezett, 1995-ben még többel: 85%-ával, míg ugyanezen években, vagyis 1960 és 1995 között a szegény országok részesedése a világ jövedelmeiből a nyomorúságos 2,3%-ról a még nyomorúságosabb 1,4%-ra csökkent. A fejlett és fejletlen országok közötti különbség növekedésére utalnak Simai Mihálynak azok a számításai is, amelyek szerint a bruttó nemzeti termék tekintetében az 1960-as 5.700 dolláros különbség 1995-re 15.000 dollárra nőtt.¹²

---

¹² SIMAI Mihály: *A rendszerváltás, az állam és a globális változások*, IN: *Globalizáció és nemzeti érdek*, Id.m. 59.

Világméretekben a globalizációval szembenálló nemzet-tudat és nacionalizmus éppen az egyes nemzeti közösségek közötti egyenlőtlenségek újratermelésének, vagy egyenesen növekedésének a terméke. Az Észak-Dél-i szakadék nemzetek és kultúrák közötti szembenállásban is megnyilvánul, amennyiben az egyes nemzetek helyzete a nemzetközi munkamegosztásban és jövedelemelosztásban különbözik. A globalizáció, ha nem is felelős a felzárkózás elhúzódsáért vagy elmaradásáért, mégis hozzájárul a Nyugat-ellenes nacionalizmusok megjelenéséhez és erősödéséhez azzal, hogy tudatosítja a különbségeket.

A nacionalizmust élesen elítélő Gellner is világosan látja a nacionalizmus és a globális szakadék összefüggését: „Azok a folyamatok, amelyek a modernizációhoz vezettek és annak jótélményéhez, nem történtek mindenütt egyidőben és azonos sebességgel. Ez antagonizmusra vezetett a korábban és a későbbben érkezők között. A korábbi haszonélvezői az új rendnek nem kívánták megosztani a hasznot a később érkezőkkel; az utóbbiak hamarosan felfedezték, hogy ez számukra hátrányos, mind egyénileg mind kollektíven.”¹³

Az atlanti világ a glóbusz egységesülésének elvét meglehetősen szelektíven alkalmazza: felháborodva utasítja el a tőke szabad mozgásának legkisebb korlátozását is, ugyanakkor a vasfüggöny-nél erősebb és állandóbb falat kíván emelni az emberek szabad mozgása elé. Mindez azt jelzi, hogy a globalizáció világméretű sikere alapvetően a világ fejlett és fejletlen részei közötti viszony gyökeres megváltozását tételezi fel. Ha a változás pozitív irányai nem elég erősek és nem elég meggyőzőek, akkor nincs okunk feltételezni, hogy a 21. században állandó és súlyos globális konfliktusokkal ne kelljen számolni. Ezek a globális konfliktusok nemzeti ellentétek formájában is megjelennek.

*

Szükségesnek tartjuk hangsúlyozni, hogy a globalizáció számos fontos aspektusa csak távoli vagy semmilyen kapcsolat-

---

¹³ GELLNER, Ernest: *Introduction in Notions of Nationalism*, Sukumar PERIWAL (ed.) CEU Press, Budapest-London-New York 1995. 2.

ban sincs a nemzeti problematikával. Éppen ezért a globalizáció hívei és ellenfelei közötti viták egyáltalán nem szükségszerűen a nemzetről vagy a nacionalizmusról alkotott vélemények mentén bontakoznak ki.

Nagyon felületes, leegyszerűsítő és tudatlanságról tanúskodó azok véleménye, akik a globalizációhoz való viszonyban a vízválasztót a liberális demokraták és a globalizációtól reszkető nacionalisták globális jellegű ellentétében látják. Ezt meggyőzően mutatják a globalizáció-ellenes mozgalmak és akciók, amelyekben a nemzeti jelszavaknak csak marginális szerepük volt.

Az erőszakos megmozdulásokban (Quebec, Seattle, London, Prága, Genova) a nemzeti tényező, különösen a nacionalista eszmeiség nem játszott szerepet.

A globalizációnak a fejlett országokban élő ellenfeleit nyilvánvalóan leginkább az zavarja, hogy a nagyvállalatok a szabályozott, magas bérköltségű országokból a szabályozatlan, alacsony bérköltségű országokba viszik át a termelést, ahol nyugodtan rombolhatják a környezetet s akár gyermekmunkát is alkalmazhatnak. Ez az alapja egy olyan antiglobalizációs front létrejöttének, amelyben szakszervezeti aktivisták, humanisták, környezetvédők és általában a kapitalizmussal szembenállók kapnak helyet.

*

A globalizmus és a nemzet kategóriáinak merev szembeállítást és a globalizmus problematikáján belül kizárólagossá tételét tehát az új jelenségek elemzése nem igazolja. A szakirodalomban és főleg a politikai megnyilatkozásokban azonban ez a szembenállás erőteljesen jelen van, ami elsősorban a nemzeti sovíniszták és a liberálisok paranoiájából, önmaguk szerepének túlhangsúlyozásából táplálkozik.

Magyarországon felületesen tájékozott személyek, akik magukat liberálisnak nevezik, időnként durva stílusban nacionalistának vagy egyenesen fasisztának minősítik a globalizáció kritikusait. A magukat a nemzet védelmezőinek és megmentőinek tartók viszont, ha lehetséges, még nagyobb gyűlöletről tanúskodó kifeje-

zéseket használva, a globalizáció folyamatát bolsevik-liberális összeesküvés eredményének tartják.

Nem kétséges: komoly és tisztességes szerepet játszhatnak a tudomány képviselői, köztük a történészek, egy szerencsétlen, de súlyos károkat okozó vita tényekre alapozott érvekkel történő befolyásolásában.